

„Wychowanie w Rodzinie” t. XX (1/2019)

nadesłany: 18.07.2018 r. – przyjęty: 14.09.2018 r.

Beata WOŁOSIUK*

Dialog w pieczy zastępczej (na przykładzie powiatu bialskiego)

The dialogue in foster care
(on the example of the Biała Podlaska district)

Streszczenie

Cel: Celem artykułu była analiza problemu komunikacji werbalnej dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych i rodzinnych domach dziecka.

Metody: W badaniach zastosowano dwie metody – sondaż diagnostyczny i studium indywidualnych przypadków.

Rezultaty: Analiza wyników pozwoliła stwierdzić występowanie licznych problemów dotyczących rozwoju komunikacji werbalnej zarówno w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, jak i w rodzinnych domach dziecka.

Wnioski: Na podstawie przeprowadzonych badań można zauważyć poważne problemy związane z komunikacją werbalną. Zaburzenia, które najczęściej występują wśród dzieci, to opóźniony rozwój mowy i dyslalia.

Słowa kluczowe: dialog, mowa, komunikacja, piecza zastępcza

* e-mail: beata@wolosiuk.com

Katedra Nauk Humanistycznych i Społecznych, Wydział Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Sidorska 102, 21-500 Biała Podlaska, Polska. ORCID: 0000-0003-3226-7490.

Abstract

Aim: The aim of the study was the analysis of the problem of verbal communication in care and educational institutions and family-run children's houses.

Methods: Two methods: diagnostic survey and study of individual cases were used in the research.

Results: The occurrence of numerous problems refer to the development of verbal communication both in care and educational centres and family-run children's houses.

Conclusions: Based on the conducted research, we can note serious problems related to verbal communication. The most common disorders among children are delayed speech development and dyslalia.

Keywords: dialogue, speech, communication, foster care

Wprowadzenie

Mowa jest podstawą komunikacji i odgrywa bardzo ważną rolę w życiu każdego człowieka. Umiejętność poprawnego mówienia umożliwia nawiązanie kontaktów interpersonalnych. Dzięki mowie można formułować własne myśli, uczucia, przeżycia. Poprawna mowa warunkuje także prawidłowy rozwój dziecka. Wpływa na jego psychiczne i społeczne przystosowanie, gdyż dzięki niej może ono zaspokajać swoje potrzeby, pragnienia.

Podstawowym środowiskiem rozwijania myślenia i mowy dziecka jest rodzina. Rodzice powinni jak najwcześniej zadbać o to, by rozwój mowy dziecka przebiegał prawidłowo. Wypowiedane przez nich słowa, łączące się z takimi sytuacjami, jak karmienie czy zabawa, są dla dzieci wzorem melodii i intonacji.

Warto zauważyć, że znaczne różnice w tempie rozwoju mowy związane są z jakością środowiska wychowawczego. Liczne badania (np. Stefana Szumana, Marii Przetacznikowej) prowadzone wśród niemowląt i małych dzieci, które były wychowane w różnych środowiskach, wskazują na różnice w rozwoju mowy. Dzieci przebywające w środowiskach instytucjonalnych często doznają opóźnień w tym zakresie¹. W tych szczególnych przypadkach, gdy rodzice biologiczni nie zajmują się dzieckiem, zadaniem państwa jest organizacja opieki zastępczej. Obecnie obowiązujące regulacje prawne pozwalają, aby dziecko pozbawione opieki rodziców naturalnych objęte zostało formą pieczy instytucjonalnej lub rodzinnej². Na pieczę rodzinną składają się rodzina zastępcza i rodzinny dom dziecka, zaś na instytucjonalną – placówki opiekuńczo-wychowawcze, regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne, interwencyjne ośrodki preadopcyjne.

¹ Z. Dołęga *Promowanie rozwoju mowy w okresie dzieciństwa – prawidłowości rozwoju, diagnozowanie i profilaktyka*, Wydawnictwo UŚ, Kraków 2003, s. 41.

² Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 roku (Dz.U. Nr 149, poz. 887).

Rozmowa jako akt komunikacyjny

Podstawowym środkiem porozumiewania się ludzi jest komunikacja werbalna. Możemy wyróżnić dwie formy komunikowania werbalnego: ustną (która pojawiła się wraz z rozwojem mowy) i pisaną (która jest konsekwencją wynalezienia pisma).

Mowa jest dźwiękowym porozumiewaniem się ludzi. Jest ona procesem jednolitym, ale zależnie od aspektu badań można w nim wyodrębnić czynności nadawania mowy i czynności odbioru mowy oraz wytwór mówienia i rozumienia, czyli tekst³.

Porozumiewanie się osób (nadawcy z odbiorcą – mówiącego ze słuchaczem) możliwe jest jednak tylko wówczas, gdy umieją one mówić (czyli, jak to określa Leon Kaczmarek, są w stanie produkować substancję foniczną), posługują się tym samym językiem, wyrażają ochotę na podjęcia takiej czynności, są zainteresowane podjętym tematem. Bardzo ważny jest przy tym sprawnie funkcjonujący centralny i obwodowy system nerwowy oraz prawidłowo funkcjonujące narządy artykulacyjne nadawcy i odbiorcy. Jeśli u osób biorących udział w rozmowie wystąpi brak któregoś z wyżej wymienionych czynników, ich porozumiewanie się może być w różnym stopniu utrudnione, a nawet niemożliwe⁴.

Mówienie jest to czynność wykonywana przez człowieka, w wyniku której powstaje wypowiedź, zwana też tekstem słownym (fonicznym). Kaczmarek czynność tę nazywa budowaniem tekstu – wypowiedzi. Według tego autora budowaniem tekstu jest również pisanie, a nawet sygnalizowanie informacji przy pomocy różnego rodzaju sygnałów (dźwiękowych, optycznych); jest nim także myślenie, które Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929) określił mianem „cerebracji”, to jest myślenia dla mowy⁵.

Forma ustna daje większe możliwości ekspresji osobom uczestniczącym w procesie komunikacji niż forma pisana. Komunikacja ustna może być wzbogacona poprzez dodatkowe środki komunikowania niewerbalnego. Stwarza lepsze warunki do nawiązywania kontaktów, ponadto pozwala na ukierunkowanie, sugerowanie i natychmiastową reakcję rozmówców (nadawcy i odbiorcy).

Przedstawiając strukturę rozmowy, należy wymienić następujące elementy:

1. uczestnicy rozmowy: nadawca i odbiorca;
2. intencja, czyli cel;

³ Zob. L. Kaczmarek, *Nasze dziecko uczy się mowy*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1988, s. 21–30.

⁴ Zob. E. M. Minczakiewicz, *Mowa – rozwój – zaburzenia – terapia*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 1997, s. 13–20; L. Kaczmarek, *Nasze dziecko...*, dz. cyt., s. 21–30.

⁵ Tamże.

3. temat rozmowy;
4. treść;
5. kontekst czasowo-przestrzenny;
6. atmosfera, w której przebiega rozmowa;
7. wynik pozostający w świadomości uczestników, czyli skutek rozmowy⁶.

Komunikacja jako przekazywanie treści symbolicznych stanowi podstawę ludzkiej egzystencji. Paul Waltzlawick, Janet B. Bavelas i Don D. Jackson wymieniają pięć praw komunikowania się:

- nie można nie komunikować się;
- interakcje zbudowane są z dwóch wymiarów: treści i związku;
- interakcje są opisem sposobów akcentowania wydarzeń przez ludzi;
- wiadomości mogą być werbalne, niewerbalne, cyfrowe;
- wymiary komunikacji mogą być komplementarne lub symetryczne⁷.

Według Janiny Stankiewicz na proces komunikacji składają się:

- źródło, czyli nadawca lub odbiorca;
- wiadomość (treść);
- kanał – sposób przekazywania informacji;
- szum – składnik utrudniający wysyłanie lub odbieranie informacji;
- sprzężenie zwrotne (zwrotne informacje);
- kontekst sytuacyjny, czyli warunki i czas przebiegu komunikacji⁸.

Warto zauważyć, że komunikacja interpersonalna w rodzinie wyróżnia się intensywnością oddziaływań wynikających z częstości i trwałości kontaktów pomiędzy jej członkami.

Każdą rodzinę wyróżniają indywidualne cechy wzajemnego komunikowania się. Możemy wyróżnić trzy podstawowe modele komunikacji:

1. jednostronny model komunikacji – komunikacja przebiega tylko od nadawcy do odbiorcy, mówiący przejawia brak zainteresowania sprzężeniem zwrotnym;
2. dwustronny model komunikacji – komunikacja jest serią przyczyn i skutków, bodźców i reakcji;
3. relacyjny model komunikacji – mówiący i słuchacz są przede wszystkim skoncentrowani na przedmiocie komunikacji⁹.

⁶ E. Bochno, *Rozmowa jako metoda oddziaływania wychowawczego*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004, s. 35.

⁷ P. Waltzlawick, J. B. Bavelas, D. D. Jackson, *Pragmatics of Human Communication. A study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*, Nowy Jork 1967. Za: J. Stankiewicz, *Komunikowanie się w organizacji*, Astrum, Wrocław 1999, s. 48.

⁸ J. Stankiewicz, *Komunikowanie się...*, dz. cyt., s. 51–59.

⁹ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2008, s. 17–23.

Dialog w procesie wychowania

Rozmowa, czyli dialog, służy nawiązaniu interakcji między jego uczestnikami. Jak zauważa Władysław Kądziołka, dialog zawiera trzy płaszczyzny: wzajemne poznawanie się, obustronny szacunek i zaangażowanie wewnętrzne¹⁰.

Zdaniem Mariana Śnieżyńskiego

dialog to wzajemna wymiana myśli co najmniej dwóch osób, w którym dochodzi do wymienności ról nadawcy i odbiorcy z pełnym poszanowaniem prawa do podmiotowości ich uczestników z poszanowaniem prawa do własnych poglądów, celem wzajemnego poznania i zrozumienia prowadzącego do wzajemnego zbliżenia się osób¹¹.

Janusz Tarnowski twierdzi, że potrzeba dialogu wynika z następujących założeń:

- istota ludzka jest istotą dialogową, ponieważ człowiek nie jest zwrócony ku sobie, ale ku drugiemu człowiekowi; bez powiązania z innymi i z Bogiem nie stanowi istoty ludzkiej;
- człowiek w całej swej aktywności dąży do poznania absolutnej prawdy¹².

Rozmowa to nie tylko mówienie, lecz także słuchanie. Słuchanie to proces aktywny, który wymaga naszego udziału. Pełne zrozumienie wypowiedzi często wymaga zadawania pytań i udzielania informacji zwrotnych. Dzięki takiej wzajemnej wymianie lepiej rozumiemy to, co słyszymy. Przekraczamy w ten sposób bierne przyjmowanie informacji i stajemy się współtwórcą procesu komunikacji. Istnieją różne sposoby aktywnego słuchania. Parafrazowanie to powtarzanie swoimi słowami tego, co – jak nam się wydaje – ktoś powiedział. Zapobiega ono narastaniu złości i nieporozumieniom, ponieważ wszelkie domysły są od razu wyjaśniane. Innym rodzajem aktywnego słuchania jest słuchanie empatyczne. Słuchanie otwarte natomiast oznacza słuchanie z odpowiednim nastawieniem – to wysłuchanie całości komunikatu, a dopiero potem ocenianie go. Słuchanie świadome to porównanie tego, co słyszymy, ze swoją wiedzą historyczną oraz wiedzą o ludziach i życiu, oraz obserwowanie i wsłuchiwanie się w spójność wypowiedzi.

Słuchacz powinien skupić całą swoją uwagę na partnerze, aby próbować zrozumieć jego punkt widzenia i odnieść się do niego.

Rozmowa jest specyficznym rodzajem interakcji z innym człowiekiem. Polega na przesyłaniu i odbieraniu werbalnych i pozawerbalnych komunikatów,

¹⁰ W. Kądziołka, *Dialog źródłem wychowania w rodzinie*, WAM, Kraków 2012, s. 379.

¹¹ M. Śnieżyński, *Dialog edukacyjny*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 2001, s. 9.

¹² Zob. J. Tarnowski, *Wychowanie do pokoju z Bogiem i ludźmi*, Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 1984, s. 121.

które powinny być logicznie ze sobą powiązane. Rozmowa służy jej uczestnikom do uzasadniania własnych argumentacji, wyrażania myśli, uczuć¹³.

Dialog w rodzinie, szczególnie w relacjach między rodzicami a dziećmi, powinien pomóc w wydobyciu tego, co najlepsze w drugim człowieku¹⁴. Dialog winien przyczynić się do prawidłowego rozwoju wychowanka, prowadzić do kształtowania pożądanych wartości. Dialog wychowawczy powinien opierać się na następujących zasadach:

- słuchanie ma pierwszeństwo przed mówieniem;
- rozumienie ma pierwszeństwo przed osądzaniem;
- dzielenie się doświadczeniem ma pierwszeństwo przed pouczaniem¹⁵.

Według Tarnowskiego podstawowymi elementami dialogu są dążenie do wzajemnego rozumienia partnerów i wzajemne zbliżenie się uczestników rozmowy. Należy rozróżnić trzy formy dialogu: metodę, proces i postawę. Metoda jest tu sposobem komunikacji, w którym rozmówcy dążą do wzajemnego rozumienia, zbliżenia i współdziałania¹⁶.

Badacz wyróżnia trzy warunki zaistnienia dialogu:

1. obustronną autentyczność;
2. spotkanie w znaczeniu personalnym;
3. zaangażowanie jako oddawanie się sprawie, gdy uczestnik nie przestaje być sobą, ale wzbogaca własną osobowość, przeobraża się¹⁷.

Aby dialog wychowawczy przebiegał prawidłowo, rodzice muszą traktować dziecko podmiotowo, szanując jego godność osobową.

Dialog bywa rozumiany jako postawa polegająca na gotowości do zrozumienia innych. Można wyróżnić:

- dialog rzeczowy, w którym podmiotem jest wszystko, co nas otacza;
- dialog personalny, który ma na celu zjednoczenie osób, a jego uczestnicy uzewnętrzniają własne upodobania, doznania, powodzenia itp.;
- dialog egzystencjalny, który opiera się na całkowitym darze jego uczestników¹⁸.

Bardzo ważne jest, aby rozmowy odbywały się w spokojnej atmosferze. Codzienne spotkania z dziećmi powinny umożliwić rodzicom poruszanie istotnych w kształtowaniu wartości tematów¹⁹. Dobrą okazją może być wspólny po-

¹³ E. Bochno, *Rozmowa jako metoda...*, dz. cyt., s. 31.

¹⁴ W. Kądziołka, *Dialog źródłem...*, dz. cyt., s. 379.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ J. Tarnowski, *Wychowanie do pokoju...*, dz. cyt., s. 122.

¹⁷ B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1998, s. 71.

¹⁸ W. Kądziołka, *Dialog źródłem...*, dz. cyt., s. 249.

¹⁹ Zob. tamże, s. 406.

silek. Dialog, który pozwala kształtować wartości, dialog wychowawczy jest procesem powolnym. Powinien on pobudzać do refleksji nad własnym postępowaniem, sensem istnienia²⁰. Dialog powinien prowadzić do pogłębienia więzi emocjonalnej między rodzicami a dziećmi. Rozmówcy powinni okazywać sobie serdeczność. Język ciała, mimika twarzy, ton, barwa głosu powinny wyrażać otwartość i gotowość do nawiązania kontaktu.

Rudolf Dreikurs i Vicki Soltz zauważają, że często rodzice rozmawiają z dzieckiem lub mówią do dziecka²¹. Tymczasem rozmowa rodziców z dzieckiem powinna mieć partnerski styl, aby każdy jej uczestnik mógł wyrazić własne pragnienia, potrzeby, oczekiwania. Taki sposób komunikacji umożliwia ujawnienie swoich myśli, przeżyć. Może również sprzyjać udzielaniu informacji zwrotnych. Niepożądany natomiast jest niepartnerski styl komunikacji interpersonalnej²².

Wychowanie do rozmowy

Dziecko nabywa kompetencje do rozmowy poprzez aktywne uczestnictwo w interakcjach z rodzicami. Rozwój mowy, który uwarunkowany jest genetycznie i zależy od wrodzonych właściwości organizmu człowieka, możliwy jest jedynie w kontekście ze środowiskiem społecznym. Istotne jest, aby dziecko, które uczy się mówić, słyszało w początkowym okresie mowę w swym otoczeniu. Pod wpływem tej stymulacji wykształcają się w korze mózgu, przeważnie w lewej półkuli, obszary sterujące mową²³. W rodzinie dziecko uczy się sztuki komunikowania z innymi. Aby rozmowa mogła stać się w danej rodzinie skuteczną metodą oddziaływania wychowawczego, rodzice muszą zatroszczyć się o to jak najwcześniej.

Rozwój komunikacji werbalnej zależy od wielu czynników. Możemy wymienić czynniki endogenne (wewnętrzne) i egzogenne (zewnętrzne). Do wewnętrznych czynników warunkujących rozwój mowy można zaliczyć:

- prawidłowo ukształtowany ośrodkowy i obwodowy układ nerwowy;
- prawidłowo ukształtowany i sprawny narząd mowy, który kierowany jest przez struktury korowe i zależy również od działania nerwów obwodowych. Wytwarzanie mowy zależy od współdziałania trzech grup narządów: oddechowego,

²⁰ Tamże, s. 414.

²¹ L. Grzesiuk, *Style komunikacji interpersonalnej*, Wydawnictwo UW, Warszawa 1979. Za: B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna...*, dz. cyt., s. 25.

²² B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna...*, dz. cyt., s. 26–28.

²³ B. Sadowski, *Budowa i czynność układu nerwowego z uwzględnieniem mechanizmów sterujących mową*, [w:] T. Gałkowski, E. Szela, G. Jastrzębowska (red.), *Podstawy neurologopedii*, Wydawnictwo UO, Opole 2005, s. 43–97.

fonacyjnego (krtani) i tworzącej głóske mowy tak zwanej nasady, czyli gardła, jamy nosowej i jamy ustnej;

- prawidłowo funkcjonujący narząd słuchu;
- prawidłowy rozwój intelektualny i emocjonalny – dzieci inteligentne z reguły wcześniej opanowują system językowy;
- prawidłowy rozwój psychoruchowy – rozwój psychiki dziecka odbywa się nie tylko w obszarze procesów poznawczych (orientacyjnych i intelektualnych), lecz także wykonawczych. Dlatego rozwój psychoruchowy możemy rozumieć jako ciąg zmian progresywnych, w którym motoryka jest ściśle związana z psychiką²⁴.

Oprócz czynników wewnętrznych warunkiem prawidłowego rozwoju mowy jest właściwe środowisko wychowawcze.

Rodzice powinni wspomagać swoje dziecko w procesie nabywania mowy. Bardzo ważne jest pobudzanie dziecka do mówienia oraz poprawny wzorzec językowy. Zapobieganie wadom zgryzu, w razie potrzeby korygowanie nieprawidłowości, oraz właściwy sposób karmienia sprzyjają rozwojowi mowy. Wypowiedzi otoczenia powinny być dźwiękowo poprawne. Należy mówić do dziecka wyraźnie i naturalnie. Bardzo ważna jest tak zwana kąpiel słowna, czyli otaczanie dziecka dźwiękami. Ma to ogromne znaczenie stymulujące mowę. Należy bardzo dużo mówić do dziecka. Zachęcać dziecko do komunikowania się z otoczeniem. Rodzice powinni opowiadać o przedmiotach, które można zobaczyć, i o aktualnie rozgrywających się wydarzeniach, używając przy tym krótkich, prostych zdań, stosować powtórzenia. Należy angażować dziecko w różne czynności (języka najlepiej się uczyć podczas praktycznych zajęć), tworzyć okazje do komunikacji.

Rozwój mowy, podobnie jak innych czynności układu nerwowego, trwa od poczęcia. Okres prenatalny jako okres przygotowujący do rozwoju mowy jest bardzo ważny. Jak zauważa Dorota Kornas-Biela, w okresie prenatalnym rozwijają się podstawowy organ nadawczy i odbiorczy mowy, czyli mózg, oraz drogi nerwowe. Bardzo ważny jest również okres melodii (sygnału, apelu), który trwa od urodzenia do pierwszego roku życia dziecka. Dziecko początkowo komunikuje się z otoczeniem za pomocą krzyku, sygnalizując, że na przykład jest głodne, coś go boli. Czasami apeluje za pomocą różnych dźwięków, aby rodzice wzięli je na ręce, przytulili. Warto odpowiadać na każdy sygnał i apel dziecka, bo jest to pierwsza próba nawiązania z rodzicami dialogu.

Należy od najwcześniejszych chwil przygotowywać dziecko do prowadzenia rozmów. Aby wspomóc rozwój zdolności językowych można stosować następujące techniki werbalne:

²⁴ B. Wołoszuk, *Diagnoza i wspomaganie rozwoju mowy dzieci sześciolletnich*, [w:] Z. Palak, D. Chimicz, A. Pawlak (red.), *Wielość obszarów we współczesnej pedagogice specjalnej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012, s. 497–506.

1. mówienie o sobie;
2. rozwijanie (polega na przekształcaniu niekompletnych wypowiedzi dziecka w pełne zdania);
3. rozszerzanie (uzupełnia się wypowiedź o nowe informacje);
4. pytania otwarte²⁵.

Komunikacja werbalna dzieci przebywających w pieczy zastępczej na terenie powiatu bialskiego – wyniki badań empirycznych

Teren badawczy i próba badana

Badania dla potrzeb niniejszej publikacji realizowano w placówkach opiekuńczo-wychowawczych na terenie powiatu bialskiego. W powiecie tym obecnie funkcjonują trzy placówki.

Placówka Opiekuńczo-Wychowawcza w Komarnie została założona 1 sierpnia 1997 roku. Do 31 grudnia 2012 roku funkcjonowała jako Dom Dziecka w Komarnie. Jest to placówka socjalizacyjna z 30 miejscami. Położona jest w gminie Konstantinów we wsi Komarno. Od roku 1999 organem prowadzącym jest powiat bialski. Placówka zapewnia całodobową opiekę i wychowanie dzieciom całkowicie lub częściowo pozbawionym opieki rodzicielskiej, dla których nie znaleziono rodzinnej opieki zastępczej. Zatrudnia 14 wychowawców. Obecnie w placówce przebywa 25 podopiecznych.

Tabela 1. Liczba dzieci przebywających w pow Komarno
Table 1. Number of children in pow Komarno

Wiek dzieci	Liczba dzieci	Dzieci biorące udział w badaniu
Do 10 lat	12	–
11–15 lat	8	6
Powyżej 15 lat	5	–
Łącznie	25	6

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Kolejną placówką jest Placówka Opiekuńczo-Wychowawcza w Szachach. Funkcjonuje ona od 2003 roku. Aktualnie jest jednostką organizacyjną podlegającą Centrum Administracyjnemu Placówek Opiekuńczo-Wychowawczych

²⁵ Zob. L. Dyer, *Mowa dziecka*, K.E.Liber, Warszawa 2006, s. 38–40.

w Komarnie. Centrum odpowiada za obsługę ekonomiczno-administracyjną i organizacyjną prowadzonej placówki. Samodzielne mieszkanie przybliża mieszkańcom tego domu wzór mieszkania rodzinnego. POW w Szachach przeznaczona jest dla dzieci od 10. roku życia. Dysponuje 14 miejscami. Zatrudnia 5 wychowawców. W chwili obecnej przebywa w niej 10 podopiecznych.

Tabela 2. Liczba dzieci przebywających w pow Szachy
Table 2. Number of children in pow Szachy

Wiek dzieci	Liczba dzieci	Dzieci biorące udział w badaniu
11–15 lat	2	2
Powyżej 15 lat	8	8
Łącznie	10	10

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Ostatnią z badanych placówek jest Placówka Opiekuńczo-Wychowawcza w Janowie Podlaskim. Rozpoczęła ona swą działalność 1 kwietnia 2010 roku. Aktualnie jest jednostką organizacyjną podlegającą Centrum Administracyjnemu Placówek Opiekuńczo-Wychowawczych w Komarnie. Placówka powstała na bazie byłej strażnicy granicznej; budynek został dostosowany do obowiązujących standardów mieszkalnych dla 12 wychowanków. Z dziećmi pracuje 5 wychowawców. W placówce przebywa 10 podopiecznych.

Tabela 3. Liczba dzieci przebywających w pow Janów Podlaski
Table 3. Number of children in pow Janów Podlaski

Wiek dzieci	Liczba dzieci	Dzieci biorące udział w badaniu
11–15 lat	3	3
Powyżej 15 lat	7	6
Łącznie	10	9

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Badania o charakterze sondażowym zostały zrealizowane na niewielkiej próbie badawczej wśród 25 podopiecznych w wieku 11–20 lat, przebywających w wymienionych placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Cała grupa w tej kategorii wiekowej liczyła 33 osoby, jednakże przebadanie większej liczby wychowanków było niemożliwe ze względu na fakt, iż spora grupa podopiecznych przebywa w młodzieżowych ośrodkach socjoterapii, młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, realizuje proces kształcenia poza placówką bądź reprezentuje niższą kategorię wiekową.

Zastosowaną techniką była ankieta. Pytania miały formę zarówno zamkniętą, jak i otwartą.

Ponadto przeprowadzono 10 wywiadów z wybranymi wychowawcami tych trzech placówek. Wśród osób badanych byli mężczyźni i kobiety.

Drugą część badań przeprowadzono w Rodzinnym Domu Dziecka w Neplach oraz dwóch placówkach opiekuńczo-wychowawczych typu rodzinnego, które mają swoją siedzibę w miejscowości Bohukały. Obie te miejscowości leżą w gminie Terespol. W powiecie bialskim istnieje jeszcze jedna placówka opiekuńczo-wychowawcza typu rodzinnego w miejscowości Żabce w gminie Międzyrzec Podlaski. Pomimo podejmowanych prób nie udało się jednak uzyskać zgody na przeprowadzenie badań w tym miejscu. We wszystkich trzech placówkach objętych jest opieką po ośmiu wychowanków.

Tabela 4. Liczba dzieci przebywających w placówkach typu rodzinnego
Table 4. Number of children in family-run foster homes

Wiek dzieci	Liczba dzieci	Dzieci biorące udział w badaniu
Do 10 lat	12	–
11–15 lat	7	6
Powyżej 15 lat	5	4
Łącznie	24	10

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Celem badań była analiza problemu komunikacji werbalnej dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych i rodzinnych domach dziecka. Ponadto autorzy interesowali się, w jaki sposób realizowana jest pomoc w przypadku wad mowy oraz jak przebiega proces wspomagania rozwoju mowy. Założono, że wychowawcy wspierają rozwój komunikacji werbalnej swoich podopiecznych.

Zaburzenia mowy badanych dzieci

Na podstawie przeprowadzonych badań wady mowy stwierdzono wśród ośmiu podopiecznych przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Natomiast wśród dzieci przebywających w rodzinnych domach dziecka dwoje miało wadę mowy.

Wśród czworo dzieci stwierdzono opóźniony rozwój mowy. Kompetencje językowe tych badanych nie wykształciły się w stopniu odpowiednim do osiągnięcia efektywnego porozumiewania się z innymi. Ponadto zaburzona jest u nich artykulacja i gramatyka wypowiedzi. Występują zniekształcenia fonetycznej budowy słów. W wyniku substytucji (zamiany), elizji (opuszczania) i metatez

(przestawiania) głosek lub sylab zniekształceniu ulega brzmienie słów. Obserwuje się również redukcje grupy spółgłoskowej. Znacznie ograniczony jest zasób słownictwa dzieci. Zaburzenia dotyczą zarówno czynności mówienia, jak i rozumienia. U badanych stwierdzono niesamoistny opóźniony rozwój mowy (NORM), który w tych przypadkach jest skutkiem zaniedbań ze strony środowiska.

U kolejnej osoby stwierdzono opóźniony rozwój mowy wynikający z niepełnosprawności intelektualnej w stopniu umiarkowanym. Zasób wiedzy ogólnej 10-letniej dziewczynki jest bardzo ubogi, a znajomość zasad i norm społeczno-moralnych – bardzo niska, co wskazuje na bardzo słabo rozwiniętą inteligencję społeczną oraz małą samodzielność i zaradność w sytuacjach zadaniowych. Na podstawie przeprowadzonego badania logopedycznego stwierdzono trudności w zakresie nabywania i realizacji kompetencji komunikacyjnych, pragmatycznych i językowych. Dziewczynka rozumie i wykonuje proste zadania. Polecenia złożone muszą być wielokrotnie powtarzane ze względu na rozproszoną uwagę i nadmierną ruchliwość. Badana wskazuje podstawowe przedmioty, czynności, powtarza i wypowiada proste dwusylabowe wyrazy. Naśladuje odgłosy zwierząt. Komunikuje werbalnie negację „nie” i potwierdzenie „tak”. Występują u niej trudności w rozumieniu pojęć abstrakcyjnych. Braki komunikacyjne rekompensuje bogatą mimiką i gestykulacją. Wskazuje, naśladuje i nazywa podstawowe emocje. Dziewczynka ma problemy z adekwatnym użyciem zaimków (np. moje, twoje). Nie potrafi prawidłowo zastosować następujących przyimków: na, pod, obok, za. Rozumie proste zależności przyczynowo-skutkowe przedstawione na pojedynczym obrazku, ma jednak problemy z odtwarzaniem przebiegu wydarzeń historyjki czteroelementowej. U badanej można zaobserwować zaburzenia w płaszczyźnie suprasegmentalnej wypowiedzi oraz nieprawidłowości związane z płynnością mowy – jej tempo jest przyspieszone. W izolacji realizuje wszystkie głoski, dokonuje syntezy sylabowej wyrazów dwusylabowych; problemy występują z wyrazami trzysylabowymi. Dziewczynka konstruuje proste zdania pojedyncze. Wyrazistość jej wypowiedzi jest ograniczona, gdyż w mowie potocznej głoski nie są prawidłowo realizowane – pojawiają się liczne substytucje (zamiana głosek) i elizje (opuszczanie głosek). Słuch fizyczny i fonematyczny jest prawidłowy. Kinestezja artykulacyjna (czucie ułożenia narządów artykulacyjnych) wymaga intensywnych ćwiczeń. Przyczyną zaburzeń artykulacyjnych jest też nieprawidłowa budowa narządów artykulacyjnych (podniebienie gotyckie – wysoko wysklepione oraz protruzja górnych zębów – wychylenie do przodu). Obserwuje się również osłabione napięcie mięśniowe aparatu artykulacyjnego.

Wśród badanych znalazła się dziewczynka, u której zdiagnozowano afazję typu ekspresyjnego, charakteryzującą się niewykształceniem mowy spontanicznej przy dobrym jej rozumieniu. U podopiecznej rodzinnego domu dziecka

stwierdzono opóźnienia w produkowaniu substancji fonicznej (wytwarzaniu dźwięków mowy). Zaobserwowano nadużywanie tych samych słów, co wynika z małego zasobu słownictwa. U dziewczynki występują trudności w doborze prawidłowego słowa. W wypowiedziach pojawiają się liczne substytucje, meta-tezy oraz zniekształcenia fonetycznej budowy wyrazu.

Kolejnym posiadającym wadę mowy badanym był chłopiec, u którego zdiagnozowano dyslalię wieloraką. Oprócz zaburzeń artykulacyjnych, których głównym powodem jest nieprawidłowa budowa i mała sprawność narządów artykulacyjnych, występują u niego trudności w zakresie syntezy i analizy słuchowej, zaburzenia słuchu fonematycznego.

Ponadto u trojga badanych występuje seplenienie, które jest spowodowane nieprawidłową budową narządów artykulacyjnych (zły zgryz).

Terapia logopedyczna badanych dzieci

Dzieci posiadające wadę mowy zostały objęte opieką logopedyczną dopiero po przybyciu do placówek opiekuńczo-wychowawczych lub rodzinnych domów dziecka. Najczęściej dopiero wówczas wada mowy została stwierdzona. W dwóch przypadkach wada mowy była zdiagnozowana, gdy dzieci były jeszcze pod opieką biologicznych rodziców. Jednakże, pomimo zaleceń logopedy, nie uczęszczały one na terapię. Rodzice nie spełniali swojej roli, nie zaspokajali podstawowych potrzeb dzieci, nie zajmowali się nimi właściwie.

Obecnie dzieci, które mają wadę mowy, uczęszczają na terapię logopedyczną. Dziecko z niepełnosprawnością intelektualną jest pod opieką logopedy szkolnego, ponieważ uczy się w szkole specjalnej. Pozostałe dzieci uczęszczają do poradni psychologiczno-pedagogicznej, gdzie otrzymują pomoc logopedyczną. Opiekunowie dzieci przebywających w rodzinnych domach dziecka deklarują, że regularnie kontynuują ćwiczenia logopedyczne w domu. Natomiast dzieci przebywające w placówkach opiekuńczo-wychowawczych najczęściej same powtarzają ćwiczenia zadane przez prowadzącego logopedę.

Wszyscy opiekunowie stwierdzili, że nastąpiła poprawa w komunikacji werbalnej od czasu przyjęcia dzieci do ich domu.

Działania wspierające rozwój komunikacji werbalnej w opinii respondentów

Chcąc przekonać się o aktywności komunikacyjnej opiekunów, zapytano ankietowanych, ile czasu poświęcają na rozmowy z dzieckiem.

Tabela 5. Czas przeznaczony na rozmowy**Table 5. Time for interview**

Czas przeznaczony na rozmowy	N
1 godzina	–
2 godziny	4
3 godziny	3
4 godziny	2
0,5 godziny	1
Razem	10

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Dane zawarte w tabeli 5 informują, że rodzice przeważnie poświęcają dwie godziny w ciągu dnia na rozmowy ze swoimi dziećmi – tak deklaruje czworo badanych. Ankietowani rodzice twierdzą, że rozmowy mają przede wszystkim charakter dyskusji (6 osób). Pozostali przyznają, że rozmowy mają charakter informacyjny (zaproszenie na posiłek, zakupy itp.).

Zapytano rodziców o tematy prowadzonych rozmów z dziećmi.

Tabela 6. Problemy poruszane w rozmowach (w opinii badanych rodziców)**Table 6. Problems raised in conversations (in the opinion of the surveyed parents)**

Rozmowy z dzieckiem najczęściej dotyczą	N
Spraw bieżących	10
Edukacji	7
Kontaktów z rówieśnikami	7
Przyszłości dziecka	3
Tego, co w życiu cenne, ważne	5
Problemów dziecka	9

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Jak ukazano w tabeli 6, rozmowy (w opinii rodziców) dotyczą najczęściej spraw bieżących. Rodzice deklarują, że często rozmawiają ze swoimi dziećmi na temat edukacji i kontaktów dzieci z rówieśnikami. Najrzadziej natomiast dialog dotyczy przyszłości dziecka.

Tabela 7. Problemy poruszane w rozmowach (w opinii badanych podopiecznych)**Table 7. Problems raised in conversations (in the opinion of the respondents)**

Rozmowy z dzieckiem najczęściej dotyczą	N
Spraw bieżących	25
Edukacji	25
Kontaktów z rówieśnikami	17

Rozmowy z dzieckiem najczęściej dotyczą	N
Przyszłości dziecka	5
Tego, co w życiu cenne, ważne	2
Problemów dziecka	2

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Podopieczni placówek opiekuńczo-wychowawczych podobnie jak ich rodzice postrzegają tematy prowadzonych rozmów – twierdzą, że rodzice przeważnie rozmawiają z nimi na bieżące tematy i sprawy związane z edukacją. 17 osób przyznaje, że rozmowy dotyczą kontaktów z rówieśnikami. Natomiast niewielka grupa dzieci uważa, że rozmawiają na temat tego, co w życiu ważne i cenne, oraz ich osobistych problemów.

Tabela 8. Pora prowadzonych rozmów (w opinii badanych podopiecznych)
Table 8. Time of conversations (in the opinion of the respondents)

Kiedy najczęściej rozmawiają z rodzicami?	N
Podczas wspólnych posiłków	10
Gdy wspólnie oglądamy TV	17
Gdy wracam ze szkoły	24
Podczas jazdy samochodem	6
Gdy o coś proszę	25

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Badani wychowankowie przyznają, że najczęściej rozmawiają z rodzicami, gdy o coś proszą lub wspólnie oglądają telewizję. Może budzić to pewien niepokój, ponieważ nie są to sprzyjające okoliczności prowadzenia konwersacji.

Ważne jest, aby rodzice inicjowali i potrzymani rozmowę ze swoimi dziećmi. W związku z tym jedno z zadanych rodzicom pytań dotyczyło strategii komunikacyjnych rodziców stosowanych w celu zachęcenia dziecka do rozmowy.

Tabela 9. Strategie komunikacyjne stosowane w celu podtrzymania rozmowy (w opinii badanych rodziców)

Table 9. Communication strategies used to maintain conversation (in the opinion of the surveyed parents)

Strategie komunikacyjne stosowane w celu podtrzymania rozmowy	N
Zadawanie pytań	19
Okazywanie zainteresowania problemami dziecka	17
Opowiadanie czegoś ciekawego	12

Strategie komunikacyjne stosowane w celu podtrzymania rozmowy	N
Inne strategie	3
Nie jest konieczne podtrzymywanie rozmowy	5

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Chcąc zachęcić dziecko do rozmowy badani rodzice najczęściej zadają pytania (19 osób). Następną strategią komunikacyjną stosowaną w celu podtrzymania rozmowy jest okazywanie zainteresowania problemami dziecka – tak postępuje 17 rodziców. Czasami rodzice opowiadają coś ciekawego i przez to zachęcają młodego człowieka, aby wziął udział w dialogu. Natomiast 5 badanych twierdzi, że nie jest konieczne podtrzymywanie rozmowy, ponieważ dziecko samo wyraża zainteresowanie konwersacją z rodzicami.

Pytanie dotyczące strategii komunikacyjnych stosowanych w celu podtrzymania rozmowy zadano również dzieciom.

Tabela 10. Strategie komunikacyjne stosowane w celu podtrzymania rozmowy (w opinii badanych podopiecznych)

Table 10. Communication strategies used to maintain conversation (in the opinion of the respondents)

Strategie komunikacyjne stosowane w celu podtrzymania rozmowy	N
Zadawanie pytań	22
Okazywanie zainteresowania problemami dziecka	16
Nie zachęcają do rozmowy	5
Inne strategie	2
Dziecko podtrzymuje rozmowę	4

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Badani podopieczni podobnie jak ich rodzice przyznają, że najczęściej stosowaną strategią komunikacyjną w celu podtrzymania rozmowy jest zadawanie pytań (22 osoby). Następną stosowaną strategią komunikacyjną jest okazywanie zainteresowania problemami dziecka – tak, zdaniem dzieci, postępuje 16 rodziców. 5 badanych twierdzi, że rodzice nie zachęcają ich do rozmowy. Natomiast 4 respondentów uważa, że oni sami starają się zachęcić rodziców do dialogu.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań wśród wychowawców i podopiecznych placówek opiekuńczo-wychowawczych i rodzinnych domów dziecka na terenie powiatu bialskiego można zauważyć poważne problemy związane z komunikacją werbalną. Zaburzeniami, które najczęściej występują wśród dzieci, są opóźniony rozwój mowy i dyslalia. Bardzo często dzieci miały zdiagnozowaną wadę mowy i zostały objęte systematyczną terapią logopedyczną dopiero po umieszczeniu ich w pieczy zastępczej. Opiekunowie dzieci przebywających w rodzinnych domach dziecka deklarują, że regularnie kontynuują ćwiczenia logopedyczne w domu. Natomiast dzieci przebywające w placówkach opiekuńczo-wychowawczych najczęściej same powtarzają ćwiczenia zadane przez prowadzącego logopedę. W opinii respondentów najbardziej powszechną strategią komunikacyjną stosowaną w celu podtrzymania rozmowy jest zadawanie pytań.

Bibliografia

- Bochno E., *Rozmowa jako metoda oddziaływania wychowawczego*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004.
- Dołęga Z., *Promowanie rozwoju mowy w okresie dzieciństwa – prawidłowości rozwoju, diagnozowanie i profilaktyka*, Wydawnictwo UŚ, Kraków 2003.
- Dyer L., *Mowa dziecka*, K.E.Liber, Warszawa 2006.
- Grzesiuk L., *Style komunikacji interpersonalnej*, Wydawnictwo UW, Warszawa 1979.
- Harwas-Napierała B., *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2008.
- Kaczmarek L., *Nasze dziecko uczy się mowy*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1988.
- Kądziołka W., *Dialog źródłem wychowania w rodzinie*, WAM, Kraków 2012.
- Minczakiewicz E. M., *Mowa – rozwój – zaburzenia – terapia*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 1997.
- Sadowski B., *Budowa i czynność układu nerwowego z uwzględnieniem mechanizmów sterujących mową*, [w:] T. Gałkowski, E. Szela, G. Jastrzębowska (red.), *Podstawy neurologopedii*, Wydawnictwo UO, Opole 2005.
- Stankiewicz J., *Komunikowanie się w organizacji*, Astrum, Wrocław 1999.
- Śliwerski B., *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1998.
- Śnieżyński M., *Dialog edukacyjny*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 2001.
- Tarnowski J., *Wychowanie do pokoju z Bogiem i ludźmi*, Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 1984.
- Watzlawick P., Bavelas J. B., Jackson D. D., *Pragmatics of Human Communication. A study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*, Nowy Jork 1967.
- Wołosiek B., *Diagnoza i wspomaganie rozwoju mowy dzieci sześciolatków*, [w:] Z. Pałak, D. Chimicz, A. Pawlak (red.), *Wielość obszarów we współczesnej pedagogice specjalnej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.